

3.4

Ekkehard Felder/Katharina Jacob

Standardizacija i jezična kritika u njemačkom jeziku

Prijevod teksta: Iva Petrak

Abstract. Koncept standardizacije najčešće susrećemo u radovima iz područja povijesne i varijacijske lingvistike odnosno sociolingvistike. U germanističkoj jezičnoj kritici uloga standardizacije dosad nije pobliže objašnjena, no valja spomenuti da se aspekti standardizacije u germanistici često koriste u svrhu objašnjavanja jezično-kritičkih pitanja te kao kriteriji procjene. Članak prikazuje oblike jezičnog rasuđivanja koji se kao regulativni momenti koriste u svrhu prilagođavanja usmenih i jezičnih formi standardu. S jedne strane navode se instance (poput crkve, plemstva, građanstva, akademika, jezičnih društava, tekstova ili retoričko-stilističkih načela) koje se u procesu standardizacije često koriste kao orijentir, dok se s druge strane navode područja (poput leksika, sintakse) koja bi trebalo standardizirati. Osim povijesne perspektive, članak donosi i pregled suvremenih pitanja standardizacije koja stoje u uskom međudnosu s jezičnom kritikom.

Keywords

instance
standardizacije,
standard,
destandardizacija

Općenito

Termin *standardizacija* centralni je pojam istraživačkog područja povijesne lingvistike kao i varijacijske odnosno sociolingvistike (usp. Mattheier/Radtke 1997). U germanističkoj jezičnoj kritici on međutim ne zauzima središnje mjesto u jezično-kritičkim raspravama (jasan međudnos standardizacije i jezične kritike ustvrdio je Orgeldinger (1999), no on je u tom istraživačkom kontekstu jedina inspirativna iznimka). Bavljenje jezičnom kritikom u engleskom, francuskom i talijanskom jasno je pokazalo da je ovaj termin od središnjeg značaja u okviru jezične kritike svakoga od tih jezika. U tom pogledu nameće se pitanje u kojoj mjeri se aspekti standardizacije u germanističkoj jezičnoj kritici koriste za objašnjavanje jezično-kritičkih pitanja ili pak kao kriterij procjene.

Povijesno

Procesi standardizacije jačaju kroz povijest njemačkog jezika sve do 19. stoljeća. I dok je u razdoblju ranog novovisokonjemačkog (od cca. 1350. do cca. 1650) „težnja za nadregionalnim jezičnim jedinstvom, odnosno općenita ideja o „boljem“ ili „lošijem“ pismenom jeziku slabo izražena“ (Bär 1999, 4778, prijevod IP), u normativnim tekstovima iz razdoblja novovisokonjemačkog (od cca. 1650.) pojavljuju se rasprave na temu standardnih pismenih i govornih formi. Oblici jezičnog rasuđivanja i jezične kritike koriste se pritom kao regulativni momenti u svrhu prilagođavanja usmenih i jezičnih formi standardu. Dok su u razdoblju staro- i srednjevisokonjemačkog glavne instance standardizacije crkva i plemstvo, u ranom novovisokonjemačkom procesi standardizacije oblikovani su razvojem gradova, a time i urbanih društava, izumom tiskarstva te ujednačavanjem pismenog jezika. U baroknim jezičnim društvima 17. stoljeća razvija se svijest o jednom nacionalnom jeziku. U svom djelu *Ausführliche Arbeit von der Deutschen HauptSprache* (1663) J.G. Schottelius nastoji unijeti jedinstvo u jezičnu raznolikost njemačkog govornog područja. 18. stoljeće karakteriziraju jezično-kritički tekstovi u kojima se primjećuju težnje za sintaktičkim ujednačavanjem njemačkog jezika te uspostavljanjem jedinstvenog vokabulara. Glavni predstavnici takvih racionalističkih procesa standardizacije su J. Chr. Gottsched i J. Chr. Adelung. Neujednačenost i neuređenost pravopisa okončalo je prvo službeno normiranje pismenog jezika u 19. stoljeću, a u to isto vrijeme javljaju se i procesi standardizacije govorne norme. 1898. godine Th. Siebs objavljuje svoje djelo *Deutsche Bühnensprache* (usp. Bär 1999, 4781).

Iz jezično-povijesne perspektive primjećuje se tako jačanje procesa standardizacije koji se odnose kako na leksik i gramatiku (usp. Bär 2011) tako i na oblikovanje tekstova. Uzimajući u obzir jezični kontakt, od osobitog su značaja pritom ortografski, ortoepski i semantički aspekti (primjerice posuđivanje riječi, ad-hoc kovanice, jezična kontaminacija itd.). Na gramatičkoj razini (usp. npr. Konopka 1996) važnu ulogu imaju primjerice pitanja upotrebe glagolskih vremena (npr. alternacija perfekta i preterita), uporaba modaliteta (npr. uloga konjunktiva u indirektnom govoru) i efekti glagolskih stanja kao i sintaktičke promjene (npr. mjesto glagola u adverbijalnim zavisnim rečenicama, glagolska parafraza s "pomoćnim glagolom" *tun*; usp. Langer 2001). U 20. stoljeću s pragmatičkim obratom u

središte standardizacijskih pitanja dolazi govorni jezik pa se tako u okviru sociolingvističkih rasprava uz pomoć koncepta 'destandardizacije' ukazuje na svezu standardizirajućih i jezično-kritičkih fenomena: U znanstvenoj literaturi 1960-ih godina (npr. František Daneš ili Peter von Polenz) o destandardizaciji se govori u slučajevima kada se standardne norme u pisanom jeziku rjeđe nego u govornom jeziku „smatraju poželjnima, pravilnima ili uzornima“ (Matthier 1997, 2, prijevod IP) pa uslijed toga u pisanom jeziku dolazi do gubitka prestiža određene kodificirane norme. Uz skup pravila koji oblikuju leksičke i gramatičke kodifikacije, sociolingvistička promišljanja su također od velike su važnosti za genezu standardnog njemačkog jezika.

Retorička literatura kao referentna točka jezično-kritičkog promišljanja ima pritom središnju ulogu u procesima standardizacije i normiranja: Ideja razlikovanja između gramatike kao *ars recte dicendi* i retorike kao *ars bene dicendi* provlači se kroz povijest jezične kritike sve do 19. stoljeća. Razvoj jezičnog standarda u smislu nacрта za „dobar njemački jezik“ uvijek je popraćen retoričko-stilističkim principima i kategorijama: Kategorije poput preciznosti (*Deutlichkeit*), jasnoće (*Klarheit*), primjerenosti (*Angemessenheit*) ili čistoće (*Reinheit*) jezika te njihova uporaba neposredno se temelje na retoričkim načelima *perspicuitas*, *claritas*, *aptum* ili *puritas* (usp. *Handbuch der Rhetorik und Stilistik*, u izdanju Fix/Gardt/Knape 2008).

Za kraj je važno spomenuti da ključnu ulogu u procesu standardizacije imaju i pojedinci (primjerice Luther, Opitz, Goethe ili Schiller) i institucije (vrhovni sudovi, visoki uredi). Osim toga, od 17. stoljeća do danas u njemačkim jezičnim zajednicama javljaju se oblici metalingvističke devaluacije odnosno stigmatizacije uslijed koje dolazi do ograničavanja slobodnih jezičnih varijanti (usp. Davies/Langer 2006).

Danas

Društvene promjene od 1950. godine do danas obilježili su koncepti „jednakosti, angažmana i emancipacije“ (Bär 2009, 76, prijevod IP)¹. Ove promjene odražavaju se i u jeziku, i to prije svega u promišljanju i kritici

1 „Egalisierung, Engagement und Emanzipation“.

jezičnog standarda. Jedan jedinstveni standardni jezik kao takav prestaje postojati te se isti počinje oblikovati regionalnim, funkcionalnim i socijalnim sudjelovanjem njegovih korisnika. Jezične varijante koje pritom nastaju su među sobom „manje ili više ravnopravne i jednakovrijedne“ (ibid., 77, prijevod IP)². Mediji također omogućuju razvoj novih pismenih i usmenih formata te na taj način oblikuju ono što se prihvaća kao standard. Postojanje „*cybernjemačkog*“ (ibid., 78) jezika odražava se tako u društvu, ali i u znanosti. Usljed globalizacije i internacionalizacije javljaju se novi oblici jezičnog kontakta pa se nove varijante njemačkog jezika razvijaju kako u ekonomiji i politici tako i migracijom stanovništva. Istovremeno se u društvu postavlja pitanje o standardnom njemačkom jeziku. U lingvistici se ovakva pluralizacija iz perspektive jezične promjene objašnjava deskriptivno: Od sredine 20. stoljeća primjećuje se izjednačavanje „varijeteta i standardnog jezika“, „pisanog i govornog jezika“ te „različitih stilskih razina“ (ibid., 84–93, prijevod IP)³.

Kako u konačnici sažeti i definirati međuodnos standardizacije i jezične kritike? Termin *standardizacija* opisuje proces kodifikacije unutar okvira nacionalnog varijeteta njemačkog jezika (nacionalnog standardnog jezika) te je neposredno povezan sa standardnim normama (Mattheier 1997). Kada se standardne norme nađu u središtu jezično-kritičkih promišljanja, ta promišljanja i rasprave mogu imati neposredan utjecaj na procese standardizacije (usp. „*svijest o jezičnim razlikama*“, u Felder 2003). Standardizacija je posljedica povijesno opravdanih i institucionaliziranih mjera jednog jezičnog i komunikacijskog društva, a u današnje vrijeme se ponajprije odnosi na gramatiku, leksik, stil, izgovor i pravopis. Kriteriji standardizacije odnose se i na usmenu i na pismenu proizvodnju. Kao primjer mogu se navesti popularne izreke poput *Man spricht hochdeutsch* („Govori se visokonjemački“) ili *Man schreibt (ortographisch und grammatisch) richtig sowie allgemein verständlich* („Piše se (pravopisno i gramatički) točno te općenito razumljivo“). Pored ovih međusobno isprepletenih manifestacija medijaliteteta (govorni, pisani jezik i multimodalni internetski formati) kriteriji standardizacije mogu se definirati ex negativo kao ne-markiranost u odnosu na regionalne i socijalne dimenzije jezične uporabe. Drugim riječima,

2 „mehr oder weniger gleichberechtigt und gleichwertig nebeneinander“.

3 „zwischen Varietäten und Standardsprache“, „zwischen Sprachsprache und Redesprache“ und „zwischen den Stilebenen“.

osnovni kriteriji za standardni jezik su ne-regionalnost ili nad-regionalnost te nepostojanje specifičnih markiranih obilježja na razini jezika socijalnih grupa (terminologija po Steigeru 1998; Felder 2016). Standardizacija je tako proces koji se između ostalog oslanja na apstraktne kriterije poput dijalekta odnosno regiolekta i sociolekta. S obzirom da je genezu ovih apstraktnih kriterija u kontekstu jezične uporabe moguće opisati tek uz procese jezičnog rasuđivanja, jezik i njegova uporaba razmatraju se na meta-razini. Cilj je pritom objasniti jezik i njegovu uporabu, te određene forme utvrditi kao standardne i primjerene (usp. Felder/Jacob 2014, 154f.)

Literatura

- Bär, Jochen A. (1999): Die Geschichte der deutschen Sprache. Ein Abriss. U: Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in zehn Bänden. Sv. 10: Vide-Zz. Mannheim et al.: Dudenverlag, S. 4771–4782.
- Bär, Jochen A. (2009): Die Zukunft der deutschen Sprache. U: Felder, Ekkehard (ur.): Sprache. Berlin/Heidelberg: Springer (= Heidelberger Jahrbücher, sv. 53), S. 59–106.
- Bär, Jochen A. (2011): Frühneuhochdeutsche Sprachreflexion. U: Lobenstein-Reichmann, Anja/Reichmann, Oskar (ur.): Frühneuhochdeutsch – Aufgaben und Probleme seiner linguistischen Beschreibung. Hildesheim et al.: Olms (= Germanistische Linguistik, Heft 213–215), S. 157–233.
- Davies, Winifred V./Langer, Nils (2006): The Making of Bad German. Lay Linguistic Stigmatisations in German: Past and Present. Frankfurt am Main et al.: Peter Lang (= Variolinguia. Nonstandard – Standard – Substandard, Sv. 28).
- Felder, Ekkehard (2003): Das Spannungsverhältnis zwischen Sprachnorm und Sprachvariation als Beitrag zu Sprach(differenz) bewusstheit. U: Wirkendes Wort 53, S. 473–499.

- Felder, Ekkehard (2016): Einführung in die Varietätenlinguistik. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft (= Germanistik kompakt).
- Felder, Ekkehard/Jacob, Katharina (2014): Die Praxis wertender Sprachreflexion in europäischen Gesellschaften als Spiegel ihres Selbstverständnisses. Das Projekt Europäische Sprachkritik Online (ESO). U: Niehr, Thomas (ur.): Sprachwissenschaft und Sprachkritik. Perspektiven ihrer Vermittlung. Bremen: Hempen (= Greifswalder Beiträge zur Linguistik, sv. 8), S. 141–161.
- Fix, Ulla/Gardt, Andreas/Knape, Joachim (ur.) (2008): Rhetorik und Stilistik. Ein internationales Handbuch historischer und sprachsystematischer Forschung. Sv. 1. Berlin/New York: de Gruyter (= Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, sv. 31,1).
- Konopka, Marek (1996): Strittige Erscheinungen der deutschen Syntax im 18. Jahrhundert. Tübingen: Niemeyer (= Reihe Germanistische Linguistik, sv. 173).
- Langer, Nils (2001): Linguistic Purism in Action: How auxiliary 'tun' was stigmatized in Early New High German. Berlin/New York: de Gruyter (= Studia Linguistica Germanica, sv. 60).
- Mattheier, Klaus J. (1997): Über Destandardisierung, Umstandardisierung und Standardisierung in modernen europäischen Standardsprachen. U: Mattheier, Klaus J./Radtke, Edgar (ur.): Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen. Frankfurt am Main: Lang, S. 1–9.
- Orgeldinger, Sibylle (1999): Standardisierung und Purismus bei Joachim Heinrich Campe. Berlin et al.: de Gruyter (= Studia Linguistica Germanica, sv. 51).
- Steger, Hugo (1988): Erscheinungsformen der deutschen Sprache. „Alltagsprache“ – „Fachsprache“ – „Standardsprache“ – „Dialekt“ und andere Gliederungstermini. U: Deutsche Sprache. Zeitschrift für Theorie, Praxis, Dokumentation 16.4, S. 289–319.